A regionális fejlesztés új megközelítésben

Gáspár Tamás

Kulcsszavak: regionális fejlesztés, hálózatok, objektív és szubjektív mérési rendszerek, életminőség, nevelés.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A regionális és vidékfejlesztés is megújulásra kényszerül a szaktudományok fejlődése alapján. Nemcsak módszertanát indokolt felülvizsgálni, hanem alapkérdéseit is szükséges átgondolni. A fejlettségértelmezés számos ponton megújulásra szorul.

A fejlettség újradefiniálásának kulcsfogalmait a kapcsoltságban és a kultúratudatossági szintben véljük megragadni. Az előbbi az egyre szélesebb körben kutatott hálózatelméletből következik, ahol egy térség fejlettsége nem egyszerűen a tényezőadottságoknak és ezek teljesítményének függvénye, hanem az adott régióban kialakuló kapcsolatok mennyiségének és minőségének bővülése, sűrűsödése. A regionális szerveződés azért kiemelt szerepű, mert a kapcsolatszorosságnak az egyik leghatékonyabb szintje.

A kultúra és tudatosság központi szerepe a közgazdaságtan új eredményeiből és a neveléselméletből is következik. Egyfelől a GDP-re épülő mérések kritikája alapján bővültek és az emberi, környezeti viszonyok alapján módosultak az objektív fejlettségmutatók, másrészt egyre inkább kiegészülnek szubjektív mutatókkal, amelyek az objektív viszonyok pszichés megélését, tudatosságát is figyelembe veszik. Értelmezésünkben azonban a fejlettség mint kulturáltságtudatosság-megközelítés nem váltja fel a tényezőmegközelítést vagy ennek mérését, nem marad elvont. A változás az, hogy a természeti, fizikai, humán, társadalmi és spirituális tőkét éppen a kulturáltság és a tudatos életvitel különböző dimenzióiként fogják fel. Nem elvont a megközelítés azért sem, mert a kapcsoltságot közvetlenül nem anyagi formában kifejező társadalmi és spirituális tőke számszerűsítése, mérése egyre jobban előrehalad, és egyre több tapasztalatra építkezik.

A fejlettség újradefiniálásában az agrárium és a vidékfejlesztés élen járhat, mert szemléletükben mind a kapcsoltság, mind a kultúra sokkal természetesebb, szervesebb kategória, mint a gazdaság más területén. Az agrárkultúra már a nevében is magában hordozza azt a szemléletet, hogy a gazdaság nem egyszerűen az anyagi viszonyok újratermelése, hanem „gazda"-ság a szó szoros értelmében: a felelős, előrelátó és gondoskodó gazda-létforma kiterjesztése minden anyagi viszonyra. Az agrárgazdaságban az embernek a földhöz és a másik emberhez való kapcsolata alapvető és természetes, nem tréningek, menedzsment és környezetgazdasági tanulmányok eredménye. A természettényező meghatározó súlya miatt alapvető szemléleti kerete a stratégiai gondolkodás, a különböző termelési ciklusok egyidejű kezelése, a bizonytalanság, a kockázati tényező és az alternatív megoldások.

A tanulmány a fentiek alapján egy megújult fejlettségértelmezési modellt javasol, amely a kulturáltságból-tudatosságból és ennek anyagi-társadalmi megjelenéséből indul ki, az objektív és szubjektív megközelítés dinamikus és dialektikus kapcsolatára épül, és szerves kapcsolatban áll a vizsgált régió külső kapcsolati rendszerével.[1]

[1] A tanulmány az EMMI 26130-2/2013/tudpol kutatás keretében készült.

BEVEZETÉS

A regionális és vidékfejlesztés a nemzeti fejlesztési program kiemelt területévé vált az elmúlt húsz évben. Ennek mára hatalmas tapasztalata és irodalma gyűlt össze mind az elméletét, mind az eredményeit, mind pedig a problémáit illetően. Módszertani szempontból a téma kisebb figyelmet kapott, mert a vállalati stratégiai menedzsment felépítése és módszerei jól alkalmazhatónak tűntek a vidékfejlesztés területén is. A stratégiai fejlesztés szemlélete és módszerei azonban számos kihívással kell, hogy szembenézzenek (*Gáspár, 2012*), de ezek elemzése és kritikai értelmezése túlnövi egy cikk kereteit. A témából jelen esetben egy elemet emelnék csak ki: a stratégia víziójának tartalmát, ami legáltalánosabban a *fejlettség növeléseként* fogalmazódik meg.

A fejlettségértelmezéssel azonban egyre több probléma van. Mindenekelőtt az utóbbi évtizedben a hálózatelmélet, amely egyre nagyobb kutatási figyelmet kap, új megvilágításba helyezi a fejlettség kérdését is: a növekedést nem veti el, de azt „befelé" való növekedésként, azaz a kapcsolati rendszerek bővüléseként – mennyiségi elem – és mélyüléseként – minőségi változás – értelmezi, ezáltal a fejlődést sem egyszerűen gyarapodásnak, inkább sűrűsödésnek látja. Másfelől egyre több kritika éri a fejlettségértelmezést annak egyoldalúsága miatt; főként azért, mert az anyagi-mennyiségi növekedés szűk megközelítése és a mérőszámaiban kimutatható bővülés nem egyértelműen hoz növekedést az elégedettségben. Továbbá egyoldalú a fejlettségmeghatározás és -mérés a tekintetben is, hogy legtöbbször a befolyásosabb társadalmi rétegek és a domináns pozícióban lévő régiók szempontjai szerint fogalmazódik meg: az ő életvitelük szempontjából meghatározó javak számítanak „fejlettség"-nek, és az ennek megfelelő gazdálkodási tevékenység a fejlődés útja. Mindez a munkamegosztási kapcsolatok miatt minden, a hálózatban érintett régió lehetőségterét szűkíti és alapvetően befolyásolja.

A következő oldalakon ezeket a problémákat igyekszünk körüljárni abból a célból, hogy a vidék fejlesztésének céljai, mérőszámai és eredményessége jobban meghatározható legyen, és ténylegesen közelebb kerüljön a helyben élőkhöz. A tanulmány végső célja, hogy a tanulságok alapján felépítsen egy alternatív fejlettségmodellt, tisztázza elemeit és azok összefüggéseit.

1. RÉGIÓK ÉS HÁLÓZATOK

A hálózatelmélet és a hozzá kapcsolódó hálózatkutatás az utóbbi évtized egyik meghatározó tudományos iránya. Első népszerű, magyarul is megjelent összefoglaló műve *Barabási* Linked. The Science of Networks (2002) című könyve, de az elmélet kifejtésének előzményei a kilencvenes évekre nyúlnak vissza (*Watts – Strogatz, 1998; Wasserman – Faust, 1994; Angelusz – Tardos, 1991*). A tudományos kutatás és a stratégiai fejlesztés szempontjából mindennek az a jelentősége, hogy nem egy üzleti szempontból hatékonyabb eszközről van szó, hanem *a globális kor egy másképpen szerveződő, más törvényszerűségek szerint működő és más szemléletet képviselő korszakáról* (lásd részletesebben *Gáspár*, i. m.).

Röviden: a hálózat mindenekelőtt nem egyszerűen az egymáshoz kapcsoltságot, hanem ennek a kapcsolatrendszernek a komplex struktúráját és dinamikájának mechanizmusát jelenti. A jelenség lényege, hogy a természetes módon fejlődő hálózatok kapcsolatrendszere korántsem véletlenszerű, az újonnan hálózatba lépők a már több kapcsolattal rendelkező pontokhoz kapcsolódnak. Ebből következik, hogy szerveződésének fő elve a *középpontok hierarchiája*, működésének törvényei pedig az elemek és összekapcsolódásuk *koncentrációja*, valamint ennek a *növekvő*

természete. A természetes hálókban az új elemek nem többé-kevésbé egyenletesen rendeződnek el, hanem a már meglévő, „népszerűbb" középpontokat részesítik előnyben. A rendszerben tehát érvényesül a „tömegvonzás" elve, és az elemek közel sem egyenrangúak. Ugyanakkor a koncentrált növekedéssel „*kis világok*" jönnek létre a sűrűsödési pontok környezetében, vagyis a nagy rendszerekben is lehetséges, hogy az mindenki számára otthonossá váljék (*Barabási*, i. m.).

A természetes hálók tehát a kapcsolatok száma szerint rendeződnek hierarchiába, és a kapcsolatok mint az információhoz való utak és hozzáférési lehetőségek jelentik a hatalmi helyzetet. A hálózati rendszerekben a fejlődés alapvetően *nem a kritikus tömeg elve szerint* megy végbe: a változás nemcsak mennyiségi kérdés, hanem főként a „sűrűsödési pontokon" múlik. A hálózati rendszerek fejlettségének, fejlesztésének, illetve jövőformáló erejének van tehát egy mennyiségi és egy minőségi összetevője: a hálózat elemeinek száma, illetve az ezek közötti kapcsolat minősége (kapcsolatszorosság, -távolság) (*Gáspár*, i. m).

Jelen tanulmány szemléletének lényege az, hogy a régió éppen ilyen sűrűsödési hely, és a regionális fejlesztés hálózatelméleti problémaként is felfogható. Tény, hogy a globalizációval párhuzamosan életre kelt és felértékelődött a regionalizmus. Könyvtárnyi irodalom foglalkozik már a globális és lokális egyidejű és ellentmondásos jelenségével (glokalizáció), és a regionális tudomány is önálló diszciplínává vált (*Lengyel – Rechnitzer, 2004*).

A regionalizmus, a lokalizáció azonban általában a globalizáció ellenpólusaként, ellenáramaként jelenik meg. A hálózatelméleti megközelítésben azonban jobban látszik: a regionális nem pusztán védelme a helyinek a globálissal szemben, hanem *magának a globális hálózatnak az egyik leghatékonyabb szintje*: sűrűsödési helye. Ebben a megközelítésben a régió fejlettségét, jövőformáló erejét mennyiségileg az határozza meg, hogy hányan vesznek részt benne, mekkora egyéni erőhatást fejtenek ki és milyen gyakorisággal. Minőségi vonatkozásban attól függ az intenzitás, hogy a résztvevők erőkifejtései mennyire homogének, a hálózati kapcsolatok mennyire sűrűek – azaz a fejlesztési lendület képes-e mozgalomszerűen terjedni –, és a jövőformáló erő „közegellenállása" (más közösségek ellenérdeke) milyen hatást vált ki: lefojtja a kitörést vagy inkább kovászként erősíti az egyéneket. Egy korábbi kutatásban éppen azt sikerült kimutatni, hogy a regionális (mezo-)szint mind a mikro-, mind pedig a makro-nemzetközi szerveződési szintnél hatékonyabb területe a fejlesztésnek – előbbinél a mennyiségi elem, utóbbi esetben a minőségi elem az erősebb (*Gáspár, 2007*).

Egy működő, funkcionáló régió azonban többféle hálózat sűrűsödési helye. Jellemző ökológiai társulások ugyanúgy meghatározzák, mint a mesterséges úthálózatok, kommunikációs-digitális hálózatok vagy az ember által kialakított közigazgatási, munkamegosztási, pénzügyi hálózatok, valamint kulturális-néprajzi minták. Egy éppen most indított kutatásban azt kívánjuk feltárni, hogy a régiók kialakulásában miként rakódnak ezek a hálózati rétegek egymásra, mennyire fedik le egymást, van-e domináns hálózat közöttük. Az ember által létrehozott hálózatok mennyire követik a természet által kialakított geológiai-földrajzi-ökológiai hálózatot, és a hálózatoknak ez a rendszere mennyire esik egybe a statisztikai régiókkal?

Feltételezésünk az, hogy a többféle hálózat által adott legnagyobb lefedettségű, ugyanakkor belső harmóniával rendelkező hálózatok alapján körülhatárolt régiók fejlődése és fejlesztése sokkal hatékonyabb, mint más közigazgatási egységeké. A kutatás még hosszú utat kell, hogy bejárjon, de az bizonyos, hogy a regionális hálózatok meghatározásának sokféle szempontja

miatt egy *sokkal összetettebb, árnyaltabb fejlettségmeghatározás és -mérés, illetve fejlettségi modell a legelső lépés*. Jelen tanulmány célja, mint láttuk, éppen az, hogy a regionális és vidékfejlesztés célfüggvényeként megjelenő (növekvő) fejlettség fogalmát újraértelmezze és elemeit egy modellben rendszerezze.

2. FEJLETTSÉGÉRTELMEZÉSEK

A fejlődés legáltalánosabb megfogalmazását adja a fejlődés-gazdaságtan: az a folyamat, amely a *minőség* egy alacsonyabb szintjéről egy magasabb szintre vezet (*Szentes, 2011, 13. o.*). A minőség értelmezése persze alapvetően eltérő a társadalom egyes dimenzióiban. A gazdasági fejlődés hagyományosan a lakosság anyagi jóllétében jelöli meg a minőséget (*O'Sullivan – Sheffrin, 2003*). A politika az államszervezés minőségében, a társadalmi integrációban, valamint az integráció értelmezésétől függően a demokrácia szintjében és a társadalmi mobilitásban fogalmazza meg fejlettségét (*Huntington, 1965*). A társadalmi fejlődés jelentése az együttélés és a társadalmi – anyagi és szellemi – alkotás magasabb szintje és változásának folyamata, amely jellegzetes formációkat (agrár, ipari, információs, tudás, társadalom stb.) hoz létre (*Jacobs – Asokan, 1999*). A modern korban, főként a globalizációval széles körűvé vált intézményrendszerek következtében elterjedtté vált a szervezeti fejlődés fogalma is, ahol a minőség az intézmények alkalmazkodási-változási képességében rejlik (*Western, 2010*).

A fejlettség persze társadalmi fogalom: meghatározása mindig függött attól, hogy mely korban mely ország mely társadalmi rétege fogalmazta meg. Érthető, hiszen az együttélés jellege, szerkezete, függési viszonyai, azaz minősége – politikai tényező. A sokfajta értelmezés közül legismertebb egyfelől a modernizációs iskola (*Rostow* modellje, *Huntington* például), amely a fejlődést a „fejlett" országok által bejárt irányúnak látja, szakaszokra bontja, ezzel meghatározza az „alulfejlettek" tennivalóit. A nemzetközi függés elmélete viszont a kialakult alulfejlettséget éppen a világgazdaság rendszerében kialakult fejlettség közvetlen következményének látja, és elutasítja az emberi-nemzeti kapcsolatok monopolizálását mind térben (a területi gyarmatosítás formáiban), mind időben (a jelenleg fejletlen országok jövőjének gyarmatosításaként [*Sardar, 1993*]). Mindezek következtében érthető, hogy abban sincs közmegegyezés, hogy mit is tekintsenek fejlődésnek: a demográfiai növekedés vagy az agrárnépesség csökkenése fejlődés vagy hanyatlás? Az autópályák hossza a zöld területek arányában meddig fejlettségindikátor és mikortól életroncsoló?

Mindeddig a fejlődés-fejlettség társadalmi értelmezéseiről volt szó. A fogalom persze egyéni szinten is használt: a biológia vagy a fejlődéslélektan pontosan megfogalmazza, hogy a genetikai potenciál kihasználása, a kognitív, érzelmi és szociális működőképesség miként játszik szerepet a minőségi változásban; illetve hogy ez a változás vajon folyamatos vagy szakaszos, és milyen szerepet játszik benne a magunkkal hozott rendszer, illetve a tanulás (*Bornstein – Lamb, 2005; Lerner, 2002*). Mindennek azért van jelentősége, mert a globális kor egyik leglényegesebb változása az lenne, hogy *az egyén szerepe, lehetőségei és felelőssége nagyobb teret kap*. Ezért kulcskérdés, hogy a fejlettség értelmezésében *összekapcsolható-e az egyéni és a társadalmi fejlettség – amelynek az egyik leghatékonyabb tere éppen a régió*?

A fejlettség problematikájának az utóbbi évtizedben történt széles körű irodalmából most két lényeges határkövet jelölnék meg. Az egyik Amartya Sen *Fejlődés mint szabadság* című könyve (*Sen, 2003*), amelyben az egyén és a társadalom fejlettsége úgy kapcsolódik össze, hogy Sen a személyi szabadság kiterjedtségével méri a társadalmi fejlettséget. Sen az egyén számára biztosí-

tandó szabadság öt, egymással összefüggő területét jelöli meg: a politikai, a gazdasági szabadság, a társadalmi lehetőségek szabadsága, az átláthatóság és a biztonság szabadsága. Sen azonban az ázsiai fejlődés modelljéből és tapasztalatából táplálkozik, amely a faluközösség és a birodalom harmóniájának keresésében gyökerezik: számára ezért a szabadság erkölcsi, nem pedig hatékonysági kérdés.

A másik meghatározó dokumentum a *Stiglitz–Sen–Fitoussi*-jelentés (2009), amely a társadalmi-gazdasági fejlettség elveinek és mérésének új alapokra helyezéséről szól. Szemléletük kulcsa a jól-lét újradefiniálása, elválasztása az anyagi értelemben vett jóléttől, és összekapcsolása a fenntarthatóság kérdéskörével. A jól-létnek ezek szerint van egy objektív oldala, amely a közgazdaságtan hagyományos mérési rendszerét követi, azzal a korrekcióval, hogy a jövedelemelosztásnak nagyobb szerepet szán. Számításba veszi ugyanakkor a szubjektív oldalt is az emberek elégedettsége, boldogságérzete alapján. Mindezeket pedig a fenntarthatóság széles értelmezésébe helyezi.

3. A FEJLETTSÉG MÉRÉSI RENDSZEREI

A társadalmi fejlettség mérési lehetőségével hatalmas irodalom foglalkozik. A téma az első virágzását a 60-as évek végétől a 80-as évek elejéig élte a jóléti rendszerek problémái kapcsán. Több meghatározó irányzata fejlődött ki: a svéd iskola a társadalom erőforrásaira és egyenlőtlenségeire koncentrált, kizárólag objektív mutatókat felhasználva. A német iskola azon az állásponton volt, hogy az életminőség fogalma nem írható le teljesen az objektív mutatókkal, így kutatni, mérni kezdték a szubjektív vélekedéseket. Az ENSZ és az OECD által követett út a társadalmi életkörülményeket komponensekre bontotta (például foglalkoztatás, egészségügy, háztartás stb.) és ezeket mérte (*Bukodi, 2001*). Az objektív és szubjektív mérések külön-külön is hosszú fejlődési pályát futottak be, sokat változtak.

3.1. Objektív mérések

Az objektív mutatók a jóllétet a statisztika által mért gazdasági, társadalmi és környezeti jellemzőkből alakítják ki. Kiindulási pontjuk a bruttó hazai termék, aminek első kritikája már a 60-as években megjelent. A fejlesztés egyik vonulata megtartotta a GDP-t, és azt folyamatosan kiegészítette társadalmi, illetve környezeti mutatókkal. Egy másik megközelítés korrigálta és kibővítette magát a GDP-mutatót társadalmi, valamint környezeti költségekkel és hozzáadott értékekkel – ilyen például a Valódi fejlődés mérőszáma (*Genuine Progress Indicator*, GPI), amely számol korábban nem mért kiadásokkal (pl. ingázás költsége), társadalmi költségekkel (pl. családok szétzilálódása), a környezeti és társadalmi tőke kimerülésével, és korrigálja értékét a jövedelemeloszlással.

Más törekvések helyettesíteni próbálják a GDP-t különböző összetett (kompozit) indexekkel, de ezeknek része sokszor a GDP is valamilyen finomított formában. Ezek közül legismertebb a Humán fejlődés mérőszáma (*Human Development Index*, HDI), amelyet az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) dolgozott ki 1990-ben. A mutató (egész pontosan a HDI-mutatócsoport legismertebb mérőszáma) a gazdasági teljesítmény, a tudás és az egészség integrálásával közelíti a fejlettséget. A teljesítményt a bruttó hazai termék vásárlóerő-paritáson mért értékével jellemzi, a tudást a felnőtt írástudók és a beiskolázás arányaival, az egészséget pedig a születéskor várható élettartam mutatójával. Maga a mutató is több módosításon ment keresztül; legutóbb 2010-ben, ahol az átlagosan iskolában töltött idő szerepel a felnőtt írás-olvasás tudás helyett, a beiskolázás mutatóját pedig felváltotta az iskolában eltöltött várható idő. Hasonló kompozit index a *Diener (1995)* által kidolgozott

Az életminőség alap és kidolgozottabb mutatója (*Basic* illetve *Advanced Quality of Life Index*).

Az objektív mérések közé tartoznak a sokváltozós statisztikai elemzések is, amelyek nem kompozit indexekkel, hanem faktorokba rendezett mutatókkal képeznek fejlettségi klasztereket. A hazai regionális kutatásokból példa *Tánczos (2011)* munkája, aki egyfelől részletes áttekintést ad a regionális fejlettség meghatározásáról és méréséről, másfelől 220 mutatóból főkomponens-elemzéssel épített faktorokat, és egy általa komplex relatív fejlettségi indexnek nevezett mutatót hozott létre.

Külön terület az utóbbi két évtizedben nagyon népszerűvé vált nemzetközi rangsorképzés. Mára közel másfélszáz gazdasági, társadalmi, környezeti és komplex mutató és ezek által kialakított országrangsor létezik. Többségük csak adott témakört mér és egy-egy országcsoportra készül, de jó néhány, a világ összes országát összehasonlító mutatórendszer ismert. A versenyképesség területét mérő indexre példa a Globalizációs Index (*Kearney*) vagy az országkockázati mutatók (pl.: Fitch, Moody's stb.). A társadalmi berendezkedést jellemzi például a *Heritage Foundation* gazdasági szabadság mérőszáma (*Index of Economic Freedom*), a *Világbank* által jellemzett államigazgatás (*Worldwide Governance Indicators*) vagy a *World Economic Forum* által mért hálózatosodás (*Networked Readiness Index*). A humán tőke méréséhez tartoznak a fentebb említett HDI-csoport mellett például az OECD jól ismert Pisa-felmérés indexei. Léteznek környezeti rangsorok is, például a *Yale* és *Columbia Egyetem* által kialakított környezeti fenntarthatóság-, illetve teljesítményindex (*Environmental Sustainability Index, Environmental Performance Index*). Legnépszerűbbek talán a komplex indikátorrendszerek, amelyek részindexek alapján gazdasági, társadalmi, innovációs vagy környezeti jellemzőket próbálnak meg integrálni. Az egy mutatóba sűrítő részindexek közül a legismertebb a World Economic Forum globális versenyképesség indexe (*Global Competitiveness Index*), a mutatórendszerek közül pedig az *Eurostat* fenntartható fejlődés jelzőszámai (*Sustainability Development Indicators*), illetve az OECD magasabb életszínvonal indexe (*Better Life Index*). Előbbi tizenegy területen, illetve fő jelzőszámban igyekszik átfogni a társadalmi-gazdasági életet. Utóbbi érdekessége, hogy interaktív módon, a felhasználó által kijelölt prioritások alapján lehet a mutatókat kialakítani, és ezáltal az országok rangsorát meghatározni. Ez a kezdeményezés vállalja és megmutatja, hogy a fejlettségi-jóléti rangsorok kialakításának nagyon különböző megközelítései lehetségesek. Az OECD-törekvések alapján Magyarországon a *Központi Statisztikai Hivatal* dolgozik egyidejűleg a társadalmi haladás, a társadalmi szolgáltatások és a fenntartható fejlődés indikátorrendszerein (*KSH, 2009a, 2009b*).

A nemzetközi rangsorok kompozit indexei nagyon sok olyan szempontot mérnek, amelyeket a hagyományos statisztikák nem, viszont végeredményük, a „rangsor" sok problémát takar és nagyon egyoldalú képet ad. Ennek kiküszöbölésére, illetve a rangsorok mögötti információk gazdagságának kiaknázására, valamint széles kiterjedtségük integrálására tett egyik kezdeményezés a *Szabó László* és *Zádor Márta* által kidolgozott Társadalmi Haladás ECOSTAT Indexe, amely a KSH társadalmi haladás mutatóit rendszerezi SWOT-analízis segítségével (*Szabó, 2010*).

Egy másik kezdeményezés a nemzetközi rangsorok gazdag információi alapján egy fajlagos összteljesítmény-mutatót dolgoz ki. Egy ország nemzetközi pozícióját a Global Competitiveness Index, az Index of Economic Freedom, a Human Development Index és az Environmental Performance Index alapján többoldalúan közelíti. A mutató mindig az adott szempont szerint élen járó ország teljesítményének arányában

ítéli meg a vizsgált országot vagy régiót, és nem összegzi egy komplex indexbe a részeredményeket. Az eredeti mutató egy továbbfejlesztett változata Magyarország fejlettségének mérésére, az Európai Unió nemzetközi összehasonlítására került felhasználásra ötven ország vizsgálatával (*Magyarország…, 91-107. o.; Gáspár – Zádor, 2010*).

Az ENSZ Fenntartható fejlődés konferenciája, a Rio +20 2012-ben bemutatta a Fenntartható humán fejlődés mutató (*Sustainable Human Development Index*) koncepcionális keretét, amely figyelembe veszi mind a jelen, mind a jövő generáció igényeit, valamint a Teljes vagyon mutatót (*Inclusive Wealth Index*) is, amely igyekszik meghaladni mind a GDP-t, mind pedig a HDI-t az emberi és a természeti vagyon nagyobb mértékű figyelembevételével (*Malik, 2012; UNEP, UNU-IHDP, 2012*).

A fentieken kívül még számos index létezik, sok kutató hoz létre saját javaslatot. A legismertebbek talán az Economist Intelligence által létrehozott *Quality of Life Index*, vagy a New Economics Foundation által kialakított *Happy Planet Index*, amely összekapcsolja a születéskor várható élettartamot, az ökológiai lábnyomot és az élettel való elégedettséget. Mindez már tovább vezet a szubjektív értelmezések felé.

3.2. Szubjektív mérések

A *jóllét szubjektív értelmezését* azok a kutatási eredmények tették indokolttá, amelyek azt mutatták, hogy a jóléti rendszerekben végbement, objektív mutatókban mért és kimutatott javulás, jövedelemnövekedés nem feltétlenül járt együtt az elégedettség és jólét-érzet emelkedésével (*Layard, 2007*). Bár a szubjektív jóllét a Stiglitz–Sen–Fitoussi-jelentéssel vonult be igazán a köztudatba és került jobban a kutatások érdeklődési körébe, az Egyesült Államokban már 1948-ban végzett a Gallup elégedettségi méréseket. Az európai tudomány, amely idegenkedett az objektív mérésen kívüli világtól, csak a 70-es, 80-as években kezdte el vizsgálni és használni ezeket a mutatókat. A szubjektív mutatók lényege, hogy a jóllét egyéni megítélését írják le: az egyéneknek az életükkel és életkörülményeikkel való elégedettségét és boldogságát értékelik (*Hegedűs, 2001*).

A szubjektív jóllétnek két markáns területét lehet megkülönböztetni, és ezeket a mérések másként is nevezik meg (bár nem következetesen). Az életkörülmények racionális, kognitív mérlegelése és megítélése jelenik meg az elégedettségkutatásokban. A boldogságkutatás az élethelyzetben megjelenő pozitív érzéseket ragadja meg, elkülönítve a negatív érzelmi reakcióktól, mint a félelem, aggodalom vagy a düh. A konkrét mérésekre nagyon sokféle skálát, mérőszámot dolgoztak ki, de ezek lényegében öt kérdéskört járnak körbe: elégedettség, boldogság, jó-rossz érzések, bizalom, optimizmus (*Helliwell et al., 2010*).

A kognitív értékelések leggyakoribb formája egyszerű kérdésekre való kijelentéssel méri az elégedettséget egy 0–10-es skálán, de ezek egy pontszámmá való összegzése persze erősen problematikus. A *Cantil*-létra ugyanezen elven működik, de a válaszadó maga jelöli meg az általa érzett értéket. A *Diener*-féle *Satisfaction with life scale* szintén szoros korrelációt mutat más szubjektív indexekkel, ez öt állítást mér 1–7-ig terjedő skálán. Az érzelmi vizsgálatok leggyakrabban használt mutatója a Boldogság mérő (*Happiness measures*), amely a boldogság mértékét és időbeli megoszlását is méri – megbízhatónak és időben stabilnak tartják. Az önértékelő depressziós skálák közül legismertebb a 21 kérdésből álló *Beck*-depressziós kérdőív, vagy a 6-7 kérdésből álló egészségérzet-vizsgálat. A boldogság és boldogtalanság nem komplementer mutatók, külön mérik, hogy az érzések és magatartások milyen pozitív és negatív következményekkel járnak (például a *Positive and Negative Affect Schedule*). *Kahneman és Kruger* javasolta

az U-indexet, amely azt az időarányt összegzi, amelyben az egyén domináns érzése negatív (*Unpleasant*) (*Helliwell et al., 2010*).

A szubjektív mérések elfogadásával és elterjedésével a nemzetközi összehasonlítások is egyre gyakoribbá váltak. A nagyobb felmérések közül érdemes megemlíteni a *World Value Survey*t, amely 1990 óta ötévente vizsgálja az értékek és a kulturális minták változását. Elérhetők a boldogságkutatás adatai és trendjei 1946-tól kezdődően. A *Gallup World Poll* több mint százötven országra kiterjedően mér jólléti – kognitív és affektív – összehasonlítható adatokat. Az *International Social Survey Programme* évente végez nemzetközi felméréseket változó témákban.

Európai szinten is kialakultak mérési programok. Közöttük elérhető és jól kezelhető a *European Social Survey* adatállománya, a *European Values Study*, az *Euromodul*, az *Eurobarometer* vagy a *European Quality of Life Survey*. Ezeknek az a jelentősége, hogy az életkörülmények különböző területeire terjednek ki, és mindegyikben található Magyarországra vonatkozó adatfelvétel is. Az európai kutatások mellett elsősorban *Kopp Mária* vezetésével készültek Magyarországra vonatkozó szubjektív jóllétfelmérések. A *Hungarostudy (1995, 2002, 2006)* sorozat a *Magatartástudományi Intézet* által szervezett kutatás volt a szubjektív egészségi állapotra, a boldogságérzetre, a depresszív tünetekre és a társas támogatásra (*Kopp – Martos, 2011; Az életminőség..., 2007*).

A szubjektív jóllétkutatások jelentősége többek között abban áll, hogy amerikai szociológusok kimutatták: a társadalmi jóllétérzet alapvetően nem függ az életkortól, nemtől, a kognitív intelligenciától vagy a képzettségtől. Elsősorban a családi kapcsolatok, jövedelmi helyzet, munka, közösségi és baráti kapcsolatok, az egészség, személyes szabadság és a személyes értékek – vagyis a jövedelem kivételével a *kapcsolatok minősége* – befolyásolja (*Layard, 2007*). Az európai vizsgálatok is azt mutatták, hogy az alapvető szükségletek kielégítését meghaladóan a jövedelem és a szubjektív jóllét közötti viszony egyre gyengül. Mindez arra utal, hogy a fejlettség értelmezése és mérése tekintetében helye van az egyoldalú jövedelmi viszonyokkal szemben az új megközelítéseknek, kísérleteknek.

4. A FEJLETTSÉG NEVELÉSELMÉLETI MEGALAPOZÁSA

A társadalmi fejlődés gondolata az elmúlt évtizedekben a fenntarthatóság koncepciója mentén újítja meg magát, és főként az újratermelés ökológiai vonatkozásaira és korlátaira helyezi a hangsúlyt. Az eredeti – ma már jól ismert – *Brundtland*-jelentés azonban ennél tágabban fogalmazza meg elveit: a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció esélyeit arra, hogy ők is kielégítsék szükségleteiket (*Brundtland, 1987*).

Bár az évtizedek alatt számos kérdésben árnyaltabb lett a fenntarthatóság gondolatköre, néhány terület kiemelt figyelmet kíván. Ilyen egyfelől a kultúra, az értékek kérdése: a hosszú távú létfenntartásnak ugyanis ellentmond, ha a jövő generáció választott szükségletei ön- és környezetpusztítók – ez megengedhetetlen. Nincsen szó a jelen és jövő generációk kapcsolatáról: a jövő szükségletei valójában nem függetlenek attól a kultúrkörtől, amelyben megformálódnak, nevelődnek. Továbbá generációkról van szó, társadalmi felelősségről, de szükséges volna ezek individualizálása is: az egyén fejlettsége, tudatos felelőssége és részvétele nélkül elképzelhetetlen a hosszú távon fenntartható fejlődés. Végül a társadalom *figyelembe veszi* a természeti környezetének és a következő generációknak az igényeit, pedig a velük való *közvetlen kapcsolat*, a *társas-lelkület* lehet csak a fejlettség alapja.

Ha a fejlettséget és a fejlődést *nevelési-tanulási folyamatként*, illetve annak eredményeként fogjuk fel, a fenti kérdések megoldódni látszanak. A neveléselmélet abból indul ki, hogy a nevelési folyamatnak két egyenrangú és egymást kölcsönösen meghatározó folyamata van: az enkulturáció és az individuáció (*Szenczi, 2004*). Az enkulturáció a társadalom elvárásait fogalmazza meg, bevezeti a következő generációt abba a szellemi és anyagi kultúravagyonba, amelyet (jó esetben) hosszú távú fennmaradása szempontjából meghatározónak ítél. A fogalom határozottan elkülönül a szocializációtól: a neveléselméletben ez esetben a társadalom pusztán a maga képére formálja a következő nemzedéket, *bármilyen* is legyen ez a kép. Az enkulturáció kizárja az ön- és környezetroncsoló társadalmasítást, kizárólag a konstruktív életvitel (*Báthory, 1997*) iránya fér bele. A köztudatban általában a nevelésnek kizárólag ez az oldala jelenik meg (és sokszor megengedve a szocializációt), pedig az egyén lelki szükségletei, képességeinek kibontakoztatása ugyanolyan meghatározó, mint a kultúrtartományba való bevezetése: a következő generáció a célja, nem pedig az eszköze a nevelési folyamatnak. Az individuáció során az egyén a kulturális közegének elsajátítása által formálja, alakítja ki önmagát, egyéniségének kibontakoztatása pedig a kulturális vagyon része lesz: ahogy viselkedik, gondolkodik és amit alkot. *A fejlettség tehát mint kulturáltsági-tudatossági szint jelenik meg, és kap újabb értelmezést.*

Nem idegen ez a megközelítés a gazdálkodástudománytól, főként az agrárgazdaságtól és a regionális és vidékfejlesztéstől. Olyan ágazatok, területek ezek, amelyben a természeti tényező szerepe más ágazatokhoz képest kiemelkedő, közvetlenül megjelenik. Ennek jelentősége az, hogy a föld mint természeti tényező nem csupán a természeti kincseket, a termőföld aranykorona-értékét vagy az időjárási adottságokat jelenti, hanem társadalmi-gazdaságtani szempontból az adott földterület *egyben tartását* is. Mindazokat a szellemi-kulturális és anyagi-infrastrukturális hálózatokat, amelyek rendszerbe szervezik a földterület vagyonát, generációkban élő emberi közösségét, valamint biztosítják a természeti és épített környezet harmóniáját. Nem véletlenül beszélünk agrár-kultúráról (*agriculture*), hiszen a kultúra nem csupán szellemi jelenség: a *colere, cultum* [lat.] a gondozó, megművelő cselekvést, hozzáállást jelenti bármilyen téren.

5. A FEJLETTSÉG EGY ALTERNATÍV MODELLJE

A fentiek alapján megkíséreljük modellszerűen rendszerezni és értelmezni a fejlettséget mint a regionális fejlesztés célfüggvényét. Értelmezésünk alapja a *kultúratudatosság*, amely már nem elvont megközelítése a fejlettségnek, hanem a társadalom produktív vagyonának – értsd: mindazon erőforrások, amelyek lehetővé teszik a közösség fenntartható módon bővített újratermelését – egyes, jól ismert dimenzióiban jelenik meg: természeti tőkeként, anyagi-gazdasági vagyonként, humán és társadalmi, illetve spirituális tőkeként.

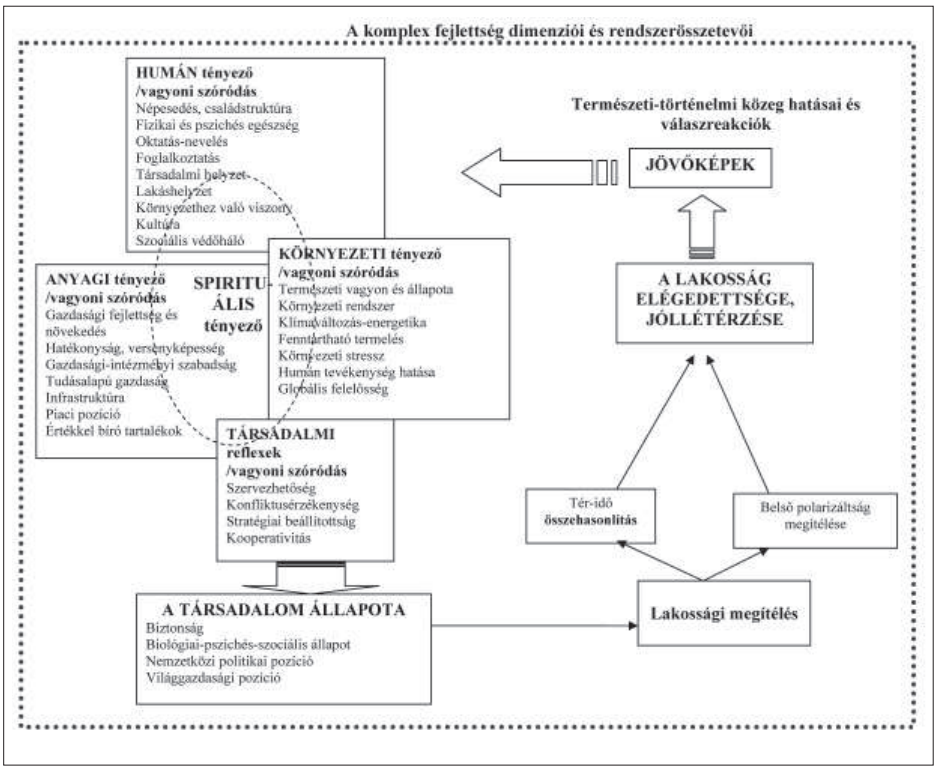
A vagyonelemek konkrét mérésére az alább megjelölt mutatók irányadó, kísérleti jellegűek. Forrásuk a Központi Statisztikai Hivatal megkezdett munkája a *Társadalmi Haladás Mutatórendszer*ének kidolgozására (*Szabó, 2010*), a nemzetközi rangsorok által végzett fejlettségi-versenyképességi összehasonlítási kísérletek (*Gáspár, 2008*), valamint a fejlettség komplex felfogására irányuló elméleti-módszertani törekvések (*Kozma, 2004*) (1. ábra).

5.1. A humán tényező

A tudatossági szint elsődlegesen és közvetlenül a *humán tényezőben* fejeződik ki: milyen teljességgel (*egész*-séggel) éljük le életünket, és miként adjuk ezt tovább a következő nemzedéknek. Ide tartozik tehát az emberek egészségi – higiénés, mentál-

I. ábra

A komplex fejlettség dimenziói és rendszerösszetevői

Forrás: Kozma, 1998, 2004; Gáspár, 2008; Szabó, 2010 alapján Gáspár, 2012

higiénés és szociálhigiénés – állapota, azaz a fizikai állapot mellett a társas egyének pszichés állapota, társaihoz való viszonya, beleértve az intergenerációs kapcsolatokat. Az enkulturáció oldaláról a humán tényezőbe tartozik minden olyan hasznos tudás és magatartási minta, amely lehetővé teszi, hogy az ember hasznos társas lényként élje le életét. A társadalmi együttélési szabályok betartásától az általános és szakmai műveltségen át sok minden tartozik ide.

Fejlett tehát az a társadalom, vidék, amelynek tudatossága higiénikus lakhatási és életkörülményeket hoz létre, a fizikai, lelki és szociális egészséget érő roncsoló hatásokat meg tudja előzni vagy kezelni, javítani. A közösség tagjait magas, a kor színvonalának megfelelő, a napi munka során is alkalmazható általános és szakmai műveltségtartományba vezeti. A társas közösségek minőségére és hálózatára – a családtól a kisközösségeken át a makrotársadalmi egységig – nagy gondot fordít, ahogy ezek a társadalmi közösségek is figyelemmel kísérik tagjaik életét, segítséget nyújtva annak minőségi „növeléséhez".

A fejlettség humán dimenziója részben az emberekben felhalmozott vagyonnak a kifejezése, ám nemcsak növekedési forrás (hozzáadottérték-termelő), hanem az ezen forrásokat stratégiai rendszerbe, ezzel együtt *értékperspektívába* állító „tényező". Vagyis a fejlettségnek és a haladásnak azt az oldalát mutatja meg, hogy *mennyire célirányosan tudja a közösség megszervezni és működtetni* anyagi-emberi vagyonát.

5.2. A spirituális tényező

Ebben a megközelítésben és értelmezésben a humán és így a nemzeti vagyon elválaszthatatlan része a szakirodalomban egyre gyakrabban megjelenő *spirituális tőke*. A spirituális tőke értelmezésének, definíciójának és mérésének több megközelítése van. Egyik megközelítés szerint a vallási tradíciókból származó, generációkon átívelő, az egyén és a társadalom életében is érvényesülő kulturális magatartásmintázat (pl. *Iannaccone – Klick, 2003*). *Andreescu* a fizikai egészség javulásáról számol be a spiritualitás kapcsán. Amint a spirituális intelligencia az embernek az önmagán túlmutató képessége, úgy a spirituális tőke vonatkozásában megjelent már a transzperszonális tőke fogalma is (*Andreescu, 2011*).

Más értelmezésben a spirituális tőke az, ami az életet értelmessé, tartalmassá teszi: kulturális erőforrás (*Guest, 2007*). Olyan vagyonról van szó, amely a stratégiai fejlődési vektor irányát és értelmét, az élet mélyebb összefüggéseit mutatja meg. Akkor tesznek szert rá az egyének, ha a legszilárdabb értékekből, legalapvetőbb célokból és legerősebb motivációkból merítenek, és ezeket a mindennapi életükbe, munkájukba tudják integrálni. A spirituális tőke lényegében itt a kulturális, társadalmi, környezeti, gazdasági és szervezeti fenntarthatóság globális közösségi és környezeti modellje (*Zohar – Marshall, 2004*). *Rima* megközelítésében a spirituális tőke az a metafizikai hozzáadott érték, amely élővé és hatékonyabbá teszi (lélekkel teliti) a nemzeti vagyon más formáit, ezáltal a közjószágok létrehozásának képességét növeli (*Rima, 2012*).

A fentiekből is jól látható, hogy szoros kapcsolat van a spirituális intelligencia, a spirituális tőke és a fenntarthatóság fogalma között. Mindez a spirituális tőke mérési törekvéseiben is megmutatkozik. A spirituális intelligencia mérésére – bár erős kétségeit fogalmazta meg a mérhetőséggel kapcsolatosan – *Wolman (2001)* ajánlotta eredetileg a *Psycho-Matrix Spirituality Inventory* (PSI) mutatót. Jelenleg két, szubjektív értékelésen alapuló mérés került kidolgozásra: *Nasel (2004)* tizenhét egységből álló *Spiritual Intelligence Scale* (SIS) rendszere a spirituális intelligenciában rejlő kognitív, affektív és experimentális képességeket méri. Az *Amram és Dryer (2008)* által kidolgozott *Integrated Spiritual Intelligence Scale* (ISIS) 22 mutatót tartalmaz, amely a spirituális intelligencia Amram által megfogalmazott hét dimenziójára épül. Vannak közvetlenül a spirituális tőkét nemzeti szinten mérő kísérletek. A *Research Methods Institute* latens változóként értelmezi a spirituális tőkét, amely pozitív (pl. bizalom) és negatív (pl. korrupció nagysága) mutatókon keresztül képez egy *Spiritual Capital Index* nevű kompozit mutatót, és rangsorolja ezáltal az országokat (*Liu, 2010*). A mutató azonban nem megy túl a nemzetközi rangsorok és szubjektív jóllétmutatók ismert körén – forrása a World Value Survey, a Transparency International korrupciós indexe stb. –, és tartalmában, eredményeiben is kidolgozatlan.

Jól érzékelhető, hogy a spirituális tőke fogalma szorosan összekapcsolódik az egyre erősödő világnézeti és életmódbeli paradigmaváltási igénnyel, sok önálló értéket tartalmaz, ugyanakkor szoros kapcsolatot mutat a humán és társadalmi tőke fogalmaival. *Elder (2010)* az *Integrated Life* című könyvében úgy fogalmaz, hogy a spirituális tőke a kollektív társadalmi hit, bizalom és elkötelezettség a (transzcendens) jó iránt. Ez már átvezet a társadalmi tényezők területére.

5.3. A társadalmi tényező

A *társadalmi reflexek* a humán tényező egyfajta társas dinamikáját jelentik; azt, hogy a természeti és társadalmi környezet hatásaira milyen szociális válaszreakciók

jellemzik a közösséget: mennyire stratégiai beállítottságú vagy inkább ad hoc reakciókkal reagál; mennyire szervezhető a jövőképre vonatkozóan; mennyire konfliktusérzékeny; avagy mennyire jellemzi a kooperativitás az egyéni érdekek ellenében. A társadalmi reflexek dimenzió szociológiai, társadalom-lélektani jellegű, és a fejlődés-felzárkózás lényegi eleme. Ugyanis a társas-lelkület nagymértékben meghatározza, hogy a közösség tudati állapota és külső környezete interakciójából kibontakozó történelmi lehetőségek vagy kihívások idején képes-e a regionális közösség a fejlettségét növelni, felzárkózni, esetleg pozícióit megvédeni vagy a roncsolást minimalizálni – azaz mekkora társadalmi tőkével rendelkezik.

Kiterjedtségét tekintve eredetileg az emberek közti, mikroszintű kapcsolatokra vonatkoztatták a társadalmi tőkét. Később a horizontális kapcsolatok mellett a vertikális társadalmi kapcsolatokat is vizsgálták: a „mezo"-szint az intézményen belüli (például vállalati) kultúrát emelte ki. A legtágabb értelmezés magában foglalja a társadalmi és politikai környezetet, amely formálja a közösség felépítését, és lehetőséget ad arra, hogy a társadalmi normák kialakuljanak. A társadalmi tőkét gyakran emlegetik együtt az úgynevezett *szimbolikus tőkével,* amely az egyes szintek – de leginkább az egyén vagy egy intézmény, vállalat – társadalmi presztízséből, elismertségéből, megbízhatóságából adódó előnyöket jelenti (*Craig, 2002; Fuller – Tian, 2006*).

Meg kell különböztetni a társadalmi tőke típusait is, mert gyakori, hogy csak az egyiket próbálják meg mérni. A *strukturális társadalmi tőke* a szabályok, eljárások által kialakított szerepekben, hálózatokban megosztott információ, döntéshozatal és közös cselekvés. Ez relatíve objektív és megfigyelhető, mérhető. A *kognitív* (vagy máshol: *kulturális*) *társadalmi tőke* a megosztott normákra, értékekre, bizalomra, attitűdökre és hitekre vonatkozik.

A társadalmi tőke árnyalt értelmezéséhez és méréséhez mindezen szempontok együttes figyelembevételét és kvalitatív-kvantitatív kutatását javasolja a *Social Capital Initiative*. Konkrét, integrált kérdőívet is közöl *Grootaert et al. (2004).*

A társadalmi tényező tekintetében fejlett tehát az a közösség, ahol a lakosság szervezett és mozgósítható, alacsony a konfliktusérzékenysége, hajlamos a kompromisszumokra, fejlett a társas-lelkületi, vele az együttérzési képessége, döntéseit körültekintően és józanul hozza meg, számol a választási lehetőségekkel és a döntések következményeivel – azaz stratégiai beállítottságú.

5.4. Az anyagi tényező

Az *anyagi-gazdasági dimenzió* azt mutatja meg, hogy a közösség rendelkezésére álló öröklött és tudati szintjét visszatükröző materiális vagyon mennyire gazdag és termelékeny, mindezekkel együtt szerkezetében mennyire felel meg a jövőre vonatkozó képnek. Megjelenik a nemzeti vagyon elemeinek naturális jellemzőiben, illetve a természeti-vagyoni elemek hiányát pótolni leginkább kész intellektuális vagyon infrastruktúrájában – vagyis az egy lakosra jutó beruházott vagyonban, technikai felszereltségben, illetve az innovációs potenciálban, amely az egyetemek, intézetek innovációs képességének, a vállalati menedzsment szervezési készségének anyagi feltételeit tükrözi. Ide tartozik a rendszeresen megtermelt, illetve fogyasztásra kerülő jószágmennyiség és annak használatiérték-tartalma, amely a szükségletekben, illetve ezek kielégítésében megjelenő tudatosság anyagi kifejeződése. A hatékonyság szintje és a fenntartható növekedésre való potenciálja is az anyagi dimenzió része, ahogy a piaci pozíció is, amely mint információs rendszer támogatja vagy elítéli a gazdasági tevékenységben megjelenő tudatosságot. Végül ide sorolható a közösség értékkel bíró tartalékainak nagysága, amelynek mind a

vészhelyzetek elhárításában, mind a rövid távú rugalmasságban, mind pedig – szempontunk szerint kiemelten – a stratégiai utak közötti átmenetek fenntarthatóságában kiemelt szerepe van.

Fejlett tehát az a regionális közösség, amelynek vagyonelemei produktívak (nem holt vagyon), és szervezettségük, infrastrukturális felszereltségük megfelel az emberi tényező tudatosságának, teljesítménylehetőségének, valamint a kor műszaki színvonalának. Fejlett, ha a termékei, szolgáltatásai mögött meghúzódó szükségletek az elvárt színvonalhoz tartozó alkotó és adaptációs képesség infrastrukturális-felhalmozott formáját, a fenntartható, egészséges tudati és nevelési viszonyokat tükrözik. Ide tartozik az is, hogy a gazdaság dinamikus szinttartásra képes, azaz az újratermelés szétzilálása nélkül képes forrásokat biztosítani a mindennapi tevékenységhez; képes a tudatszint növelésére a gazdaság terén (bővített újratermelés ebben az értelemben), és fenntartja piaci pozícióját.

5.5. A környezeti tényező

A *környezeti oldal* a társadalmi újratermelés természeti közegéhez való viszonyt mutatja. Vannak átfedései az anyagi-gazdasági tényezőkkel: jellemző vonása a természeti vagyon állapota, a gazdasági rendszer környezeti stresszterhelése, a termelés fenntartható jellege, károsanyag-kibocsátása, a szükségletrendszer környezeti vonatkozásai vagy a források megléte a környezeti károk megelőzésére, illetve elhárítására. Vannak humán kapcsolódásai, mint a globális felelősség, a humán tevékenység hatása, illetve általában a környezettudatosság.

A létfeltételek természeti kapcsolódási pontjai alapvető jelentőségűek az egész rendszer szempontjából, és ennek „újra"-felfedezése az utóbbi évtizedekben visszaadta a környezeti oldal megfelelő helyét. A humán-gazdasági-környezeti dimenzió hármassága egyben a fejlettség és társadalmi haladás 21. századi irányának, a fenntarthatóságnak is értelmezési tartományát, valamint konkrét mérési kereteit adja (*Szabó, 2007a, b*). A környezeti tényező stratégiai szemléletű vizsgálata is elterjedt gyakorlat ma már az Európai Unióban.

Fejlett tehát az a közösség, amely természeti környezetében biológiai létfeltételeit látja, és a természet belső törvényszerűségei szerint saját életét és céljait összhangba hozza vele. Az ökológiai rendszer megújulási képessége és sokfélesége nemzeti vagyonának immanens része, amelynek életerejét fenntartja, és elsajátítása során jó gazdaként gondoskodik róla – valóban gazdálkodik.

5.6. Az eredő: a közösség objektív állapota

Végül, a – széles értelemben vett, azaz fizikai, humán, környezeti és társadalmi – *vagyon szóródása* azért jelenik meg minden tényező fajlagosaként, mert azt mutatja meg, hogy a társadalom rendelkezésére álló produktív vagyon megoszlásának az egyenletessége vagy egyenlőtlensége a fenti tényezők által reprezentált fejlettségi potenciálra és haladásra nézve *húzó vagy lefojtó* hatású. Miután a komplex tudatossági szint sohasem homogén egy társadalomban, alapvető kérdés, hogy a kulturális vagyon egyének, társadalmi rétegek, szakmák, munkamegosztási területek vagy régiók között szóródik-e olyan mértékben, hogy az alacsony tudatosságú rétegek, területek látványos hatékonyságcsökkenést hozzanak a tudatosság működésében vagy blokkolják is azt, mind térben, mind intergenerációs időben. Másként: képes-e a magasabb tudatossági szint mozgósító erőként hatni a társadalomban, egységesítve és magával húzva a kevésbé tudatos rétegeket, területeket, illetve biztosítva ennek hosszú távú érvényesülését a következő generációkban a nevelésen keresztül?

A fenti dimenziók kölcsönhatása és dinamikája alakítja ki a *társadalom, régió*

objektív állapotát, amely csak a *környező világhoz kapcsolódóan* nyer végső értelmet. A fejlettség ugyanis nem csupán egy állapot, hanem beletartozik ennek az állapotpotenciálnak a *dinamikája* is: vagyis nem egyszerűen vagyon, hanem *működő vagyon!* A fejlettség értékelésébe az is beletartozik, hogy az egyén és közössége *használja-e a képességeit*, nem különben az, hogy *mire használja* – így a mérésében sem egyszerűen például az egy főre eső mobiltelefonok száma a döntő, hanem az, hogy miről kommunikálnak rajta keresztül az emberek. A stratégiai helyzetelemzésnek tehát mindig ki kell egészülnie mozgástérelemzéssel is.

Fejlett a külső környezetének viszonyában az a közösség, amelyet nem torzít fenyegetett helyzet, tudati viszonyainak felismeréséhez, növeléséhez elegendő idő – stratégiai időtáv – áll rendelkezésre. Érdekérvényesítési lehetőségei megnyilvánulhatnak mind a politikában, mind a gazdaságban, és külső kapcsolati csatornáin keresztül nem torzítja el vagy nyomorítja meg sem a működőtőke-mozgás, sem a cserearány-alakulás, sem a technológia-áramlás, sem a fogyasztási-termelési demonstrációs hatások, sem a kényszerű torz szerkezet, sem a kulturális-politikai minták – és folytathatnánk a sort.

5.7. A szubjektív értékelés oldala

Az 1. ábra jobb oldala, a *szubjektív oldal* mindezt a tapasztalatok, várakozások és a kulturális közeg értelmezésén megszűri. Az egyéni és társadalmi gondolkodási minták, percepciók – ahogyan a jelenséget értelmezzük –, az ebből formálódó várakozások, tanulási folyamatok alapvetően meghatározzák a fejlesztési tevékenységet – vagyis a szubjektív elemek integrálása nem visszalépés a tudományos kutatástól.

A közösség állapotára vonatkozó lakossági megítélés nagyon széles skálán mozoghat: elsősorban azért, mert a régiónak a világban elfoglalt pozícióit a lakosság végül is különböző viszonyítási pontokon keresztül méri le: egyfelől a korábbi időszakhoz, illetve a jövő időre vetített várakozásaihoz viszonyítja; másfelől a szomszédos, hasonló fejlettségű, illetve az etalon régiók viszonyában ítéli meg. Ehhez járul még a belső társadalmi-gazdasági polarizáltsághoz való viszony, amely szintén módosítja a közösség tényleges állapotának értékét. *Layard* számos kutatást bemutat, amelyekből az derül ki, hogy a közgazdaságtanból ismert *Engel*-törvény és *Veblen*-törvény nagymértékben érvényesül (*Layard, 2005*). Azaz egyfelől az abszolút jövedelem változásával megváltozik a fogyasztási szerkezet, és növekedés esetén az alapszükségletektől a magasabb rendű szükségletek irányába tolódik el. Másfelől a jóllétnek nemcsak az abszolút szintje számít, hanem a referenciacsoportokhoz, illetve a jövedelmi várakozásokhoz viszonyított relatív nagysága is (*Blanchflower – Oswald, 2004; Stutzer, 2003*): „az »érzékelt relatív jövedelem« fontosabbnak tűnik, mint a tényleges jövedelmünk" (*Layard, 2005, 54. o.*).

A társadalmi jóllétérzet relativitása azonnal felveti a fenntarthatóság és a társadalmi haladás (fejlesztés) összekapcsolását, azt, *mi is valójában a jóllét növelésének iránya*. Ugyanis sem a térbeli, sem az időbeli szubjektív viszonyítás nem lehet abszolút támpont: *nem biztos, hogy a centrumországok vagy -régiók jelenlegi fejlődési modelljének kell mintául szolgálnia*. A fenntartható élet mindenekelőtt való prioritása a fejlettség és stratégiai fejlesztés egyik sarokpontja.

5.8. Életminőség: az objektív-szubjektív megítélés

A fenti összevetésekből formálódik a fejlettség és a haladás összértéke, amely *életminőségként* fogalmazódik meg. Ennek jelentősége alapvető: egyrészt a társadalmi stratégiai cselekvést nem pusztán az objektív közösségi állapot, hanem ennek *érzületi képe* is indukálja. Másfelől a jóllétérzet módosítja a jövőre vonatkozó ítéleteket, illetve

folyamatosan objektiválódik a humán és a társadalmi tényezőben, vagyis a jóllét nem csupán célja a haladásnak, hanem termelési tényezője is!

A jóllét objektív és szubjektív oldala tehát szorosan összefonódik, ugyanakkor két, egymással nem feltétlenül együtt mozgó dimenzió, amelynek számos kimenetele lehet, amint az a 2. ábrán látható (*Glatzer – Mohr, 1987*).

2. ábra
Az objektív és szubjektív jóllét összefüggései

Objektív jóllét	Szubjektív jóllét	
	Jó	Rossz
Jó	Jóllét	Disszonancia
Rossz	Adaptáció	Depriváció

Forrás: Bukodi, 2001

Ahogy az objektív jólléten belül is lehetnek ellentmondások, úgy az objektíve (a fejlett világ életmódja alapján vett) rossz körülményeket is tudja egy társadalom adaptív és konstruktív módon megélni, illetve az objektív értelemben vett jó körülmények között is lehet rossz érzete egy közösségnek. A disszonancia fentebb említett relativitásból, összehasonlításból, illetve az egyén és közösség viszonyából adódhat. Például az egyéni teljesítményt az emberek általában magasabban értékelik, mint a közösségi eredményeket. Az elégedetlenséget a társadalom gyakran elnyomja, de annak kifejezése (kifakadása) is gyakran elszakad a tényleges, aktuális helyzettől. A jobb körülmények között élők sokszor kritikusabbak a létező viszonyokkal. És így tovább.

Az objektív és szubjektív életminőség összehangolására, interaktív modelljük kialakítására is történtek már törekvések (*Cummins, 2000*). A mérésekkel kapcsolatos kutatások pedig azt mutatják, hogy az életminőség mérésére legtöbbször használt indexek többsége megbízható, idősorok képezhetők belőlük, és dezaggregálhatók regionális vagy helyi mérésekre is. *Hagerty és kutatótársai* 22 indexet vizsgáltak meg 14 kritérium alapján, és kritikát a társadalompolitikai, stratégiai alkalmazásukra fogalmaztak meg (*Hagerty et al., 2001*). Mint láttuk, Magyarországon is széles körű kutatások folynak a társadalmi haladás mérésére, amelynek mutatórendszere nagyon jó közelítést ad a fenti modell szemléletének számszerűsítésére. Továbbfejlesztéséhez egyrészt támpontot adhatnak a fejezetben megfogalmazott eltérő értelmezések (pl. a társadalmi tényező viszonylatában), másrészt a szubjektív oldal mért változórendszerének nagyobb teret szükséges szentelni. Ebben a tekintetben *Kopp Mária* és *Martos Tamás* konkrét javaslatot tett egy *Nemzeti Összjólét Index*re, amelynek mutatórendszere kiterjed a szubjektív egészségi állapotra, a pozitív és negatív lelkiállapot jellemzőire, a jövőirányultságra és a társas jóllétre, és ezeket korábbi felmérések módszertanával és tapasztalataival támasztják alá (*Kopp – Martos, 2011*).

A fejlődés egész fenti modellje a belső kölcsönhatások mellett állandó visszacsatolási mechanizmusokkal kötődik a társadalmat körülvevő természeti-történelmi közeghez: mindahhoz a szívóhatáshoz vagy közegellenálláshoz, amellyel a nemzetközi környezet indukálja, segíti vagy gátolja a hazai terveket és erőfeszítéseket; mind pedig e közegnek a hazai fejlesztési lépésekre tett válaszreakcióihoz.

A fenntarthatóság világában az ember a maga teljességében – biológiai-pszichés-spirituális-szociális lényként – állhat a közgazdasági és módszertani gondolkodás előtt is. A *Stiglitz*-jelentés helyesen ismerte fel az objektív és szubjektív tényezők összekapcsolását, azonban a szubjektív oldal, azaz az ember pszichés és részben szociális viszonyainak kidolgozása még várat magára. A módszertani oldalról is megtámogatott szemléletváltási igényt felerősítheti az a felelősség is, amely az emberi tényezőt dinamikájában látja: *a jóllét része az is,*

hogy a fejlődés részének tekintjük a nevelést! „Boldogságunk végső soron és döntő mértékben bensőnktől és életfilozófiánktól függ. Az emberek nyilvánvalóan boldogabbak akkor, ha képesek megbecsülni azt, amijük van, függetlenül attól, hogy mi az; ha nem mindig másokkal hasonlítják összse magukat, és ha megtanulnak bánni a kedélyállapotuk hullámzásával." (*Layard, 2005, 78. o.*)

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Amram, Y. – Dryer, Ch. (2008): The Integrated Spiritual Intelligence Scale (ISIS): Development and Preliminary Validation. Paper presented at the 116th Annual (August 2008) Conference of the American Psychological Association, Boston, MA. www.yosiamram.net/papers/ (2012. január 20.) – (2) Andreescu, A. (2011): Rethinking Prayer and Health Research: An Exploratory Inquiry on Prayer's Psychological Dimension. International Journal of Transpersonal Studies *30*(1-2), pp. 23-47. – (3) Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) (1991): Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest – (4) Az életminőség fogalmán túl. Elméletek, módszerek és gondolatok az életminőség kapcsán. (2007) DEMOS Magyarország Alapítvány – (5) Barabási A.L. (2002): Linked. The New Science of Networks. Cambridge MA, Perseus Publishing, Magyarul: Barabási A.-L. (2003): Behálózva. A hálózatok új tudománya. Magyar Könyvklub, Budapest – (6) Báthory Z. (1997): Tanulók, iskolák – különbségek. OKKER Kiadó, Budapest – (7) Blanchflower, D. – Oswald, A. (2004): Well-being over time in Britain and the USA. Journal of Public Economics, 88, pp. 1359-1386. – (8) Bornstein, M.H. – Lamb, M.E. (2005): Developmental science: An advanced textbook. Mahwah, NJ, Erlbaum – (9) Brundtland, G. (ed.) (1987): Our Common Future: The World Commission on Environment and Development. Oxford University Press, Oxford – (10) Bukodi E. (2001): Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések. Szociológiai Szemle 2. pp. 35-57. – (11) Craig, C. (ed.) (2002): Symbolic Capital. Dictionary of the Social Sciences. Oxford University Press – (12) Cummins, R.A. (2000): Objective and Subjective Auality of Life: an Interactive Model. Social Indicators Research, 52(1), pp. 55-72. – (13) Diener, E. (1995): A value based index for measuring national quality of life. Social Indicators Research, 36 (2), pp. 107-127. – *(14) Elder, K. (2010):* The Integrated Life: Experience the Powerful Advantage of Integrating Your Faith and Work. Manna Ventures LLC, Montrose, Colorado – (15) Fuller, T. – Tian, Y. (2006): Social and Symbolic Capital and Responsible Entrepreneurship: an Empirical Investigation of SME Narratives. Journal of Business Ethics 67(3), pp. 287-304. – (16) Gáspár T. (2007): Mezo-szint és jövőformálás: stratégiai megfontolások. Tér és Társadalom 2, pp. 43-54. – (17) Gáspár T. (2008): Az eredmények együttes értékelése. In: Adamecz et al., szerk. Belyó P.: Magyarország gazdasági-társadalmi fejlettségének megítélése nemzetközi rangsorok alapján. ECOSTAT, Budapest – (18) Gáspár T. (2012): Strategia Sapiens. Akadémiai Kiadó, Budapest – (19) Gáspár T. – Zádor M. (2010): Relative Total Performance Index – International comparison in a new perspective. Hungarian Statistical Review, Special Number 14. November, pp. 89-109. – (20) Glatzer, W. – Mohr, H. (1987): Quality of life: Concepts and measurement. In: Michalos, A.C. (ed.): German social report: Living conditions and subjective well-being, 1978-1984. Social Indicators Research 19, pp. 15-24. – (21) Grootaert, Ch. et al. (2004): Measuring social capital. An integrated questionnaire. World Bank Working Papers, No. 18 – (22) Guest, M. (2007): In search of spiritual capital. The spiritual as a cultural resource. In Flanagan-Jupp (eds.): A sociology of spirituality. Ashgate Publishing Company, Aldershot, pp. 182-200. – (23) Hagerty, M. et al. (2001): Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research. Social Indicators Research Vol 55, No 1, pp. 1-96. – (24) Hegedűs R. (2001): Szubjektív társadalmi indikátorok. Szelektív áttekintés a téma irodalmából. Szociológiai Szemle 2. sz., pp. 58-72. – (25) Helliwell, J.F. – Barrington-Leigh, Ch. (2010): Measuring and Understanding Subjective Well-Being. Canadian Journal of Economics, Vol. 43, Issue 3, pp. 729-753. – (26) Huntington, S.P. (1965): Political development and political decay. World Politics, Vol. 17. No. 3. April – (27) Iannaccone, L. – Klick, J. (2003): Spiritual capital: An Introduction and Literature Review. American Enterprise Institute, September. Preliminary draft, prepared for the Spiritual Capital Planning Meeting, October 9-10, 2003 – (28) Jacobs, G. – Asokan, N. (1999): Towards a Comprehensive

Theory of Social Development. In: Human Choice, World Academy of Art & Science, USA – (29) Kopp M. – Martos T. (2011): A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya. Tanulmány. Magyar Pszichofizikai és Egészséglélektani Társaság. Készült a Jövő Nemzedékek Állampolgári Biztosának megbízásából. – (30) Kozma F. (1998): A félperiféria. Aula, Budapest – (31) Kozma F. (2004): Néhány gondolat a komplex fejlettségi szint becsléséről. Statisztikai Szemle 12, pp. 1077-1091. – (32) KSH (Központi Statisztikai Hivatal) (2009a): A társadalmi haladás mutatószámrendszere (tervezet – 0.2 verzió) Budapest. http://www.ksh.hu/thm/index.html – (33) KSH (2009b): A társadalmi haladást mérő mutatószámrendszerhez kapcsolódó metaleírások. Budapest. http://tudasbazis.org.hu/doktar/makrogazdasag/tarsadalmi_haladas_mutatok.pdf – (34) Layard, R. (2007): Boldogság. Fejezetek egy új tudományból. Lexecon, Győr – (35) Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs – (36) Lerner, R.M. (2002): Concepts and theories of human development. Mahwah, NJ: Erlbaum – (37) Liu, A. (2010): Measuring spiritual capital as a latent variable. The RM Institute, http://www.researchmethods.org/MeasuringSpCapital.pdf (2012. január 20.) – (38) Magyarország gazdasági-társadalmi fejlettségének megítélése nemzetközi rangsorok alapján. Betekintés a legismertebb ország-rangsorok módszertanába. (2008) (Adamecz et al., szerk. Belyó Pál), ECOSTAT, Budapest, pp. 91-107. – (39) Malik, K. (2012): Beyond GDP: Measuring the Future We Want. Rio presentation. UNDP Press Release. http://hdr.undp.org/en/mediacentre/press (2012. november 10) – (40) Nasel, D.D. (2004): Spiritual orientation in relation to spiritual intelligence: A consideration of traditional Christianity and New Age/individualistic spirituality. Unpublished doctoral dissertation, University of South Australia, Adelaide – (41) O'Sullivan, A. – Sheffrin, S.M. (2003): Economics: Principles in action. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey – (42) Rima, S.D. (2012): Spiritual Capital: A Moral Core for Social and Economic Justice. Farnham, Gower/Ashgate Forthcoming – (43) Sardar, Z. (1993): Colonising the future: The 'other' dimension of future studies. Futures 25(3), pp. 179-187. – (44) Sen, A. (2003): A fejlődés mint szabadság. Európa Kiadó, Budapest – (45) Stiglitz, J. – Sen, A. – Fitoussi, J. (2009): The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr (2011. november 25) – (46) Stutzer, A. (2003): The role of income aspirations in individual happiness. Journal of Economic Behaviour and Organisation 54 – (47) Szabó L. (2007a): A fenntartható fejlődés jellemzői. ECOSTAT Időszaki közlemények XXVII. – (48) Szabó L. (2007b): A fenntartható fejlődés mint napjaink stratégiai tervezésének legfőbb gondolati váza. Bővülő Európa 2007/1. Miniszterelnöki Hivatal-ECOSTAT, Budapest – (49) Szabó L. (2010): Magyarország társadalmi fejlettségi tükre. Bővülő Európa 41, pp. 7-75. – (50) Szenczi Á. (2004): Nevelés-lélektani alapkérdések. Az érzületi és társas-lelkületi képességek kiművelése. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest – (51) Szentes T. (2011): Fejlődés gazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest – (52) Tánczos T. (2011): A társadalmi és gazdasági fejlettség térbeli folyamatvizsgálata Magyarországon. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő – (53) UNEP, UNU-UHDP (2012): Inclusive Wealth Report 2012. Mearuring progress towards sustainability. Cambridge University Press, Cambridge – (54)Wasserman, S. – Faust, K. (1994): Social Network Analysis. Methods and Applications, Cambridge: University Press – (55) Watts, D.J. – Strogatz, S.H. (1998): Collective Dynamics of 'Small-World' Networks. Nature 393, pp. 440-442. – (56) Western, S. (2010): What do we mean by Organizational Development. Advisio Press, Krakow – (57) Wolman, R.N. (2001): Thinking with your soul: Spiritual intelligence and why it matters. Harmony Books, New York – (58) Zohar, D. – Marshall, I. (2004): Spiritual capital: wealth we can live by. Berrett-Koehler Publishers